

УДК 94:[347.9:355.312]](477.53)«1662/1781»

Ірина Петренко, Олександр Сірий, Владислав Боєчко

**СТАТЕВО-ВІКОВА ТА ШЛЮБНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ
СОТЕННОГО МІСТЕЧКА ГРУНЬ ГАДЯЦЬКОГО ПОЛКУ
в другій половині XVIII ст.
(за даними сповідних розписів 1778 р.)**

**GENDER-AGE AND MARITAL STATUS OF THE TOWN POPULATION
OF SOTNYA TOWN OF GRUN IN THE GADYACH REGIMENT
in the second half of the 18th c.
(based on data from confessional registers of 1778)**

DOI: 10.58407/litopis.250606

© І. Петренко, О. Сірий, В. Боєчко, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2994-3833>, <https://orcid.org/0009-0008-5669-2532>,
<https://orcid.org/0000-0002-2359-1558>

Мета студії полягає у з'ясуванні історико-демографічних характеристик та соціально-демографічної поведінки населення Гетьманщини, а саме аналіз статевो-вікової, станової і шлюбної структури населення, на основі сповідних розписів 1778 р. парафіян церков містечка Грунь Гадяцького полку. **Методологічну основу дослідження** становлять принципи системності, антропологізації та міждисциплінарності. У дослідженні використано низку загальнонаукових, спеціально-наукових і конкретно-проблемних методів. Зокрема, квантативні історико-демографічні методики та мікроісторичний підхід. **Наукова новизна студії:** вперше у вітчизняній історичній науці населення сотенного містечка Грунь Гадяцького полку, яке було доволі значним адміністративним центром Гетьманщини, стало об'єктом комплексного соціально-демографічного дослідження. Досліджено сповідні книги другої половини XVIII ст. як матеріал церковного обліку жителів, з'ясовані їх інформативні можливості як джерела для дослідження соціально-демографічних процесів та поведінки населення.

Висновки: доведено, що сповідальні розписи церков Груні мають велике значення в дослідженні соціально-демографічних, історико-демографічних досліджень та мають високу репрезентативність, повинні застосовуватися як одне з основних джерел під час проведення таких студій. Проаналізувавши і вирахувавши основні показники статевो-вікової та шлюбної структури населення Груні, ми довели, що ці показники більше збігаються з показниками по сільських населених пунктах Гетьманщини, ніж по містах. Виявлено, що дослідження маловідомого нині сотенного центра Грунь, і в цілому Грунської сотні, допомагає у вивченні історії всього Гадяцького полку, який у Гетьманщині відіграв доволі значну роль у військовому та державотворчому процесі.

Отже, ця студія буде корисна для подальших досліджень як Грунської сотні та Гадяцького полку, так і всієї Гетьманської України.

Ключові слова: Грунь, Грунська сотня, Гадяцький полк, парафія, ієрей, парафіяльна спільнота, сповідні розписи, структура населення.

The purpose of the publication is to determine the historical and demographic characteristics and socio-demographic behaviour of the population of the Hetmanate, namely to analyse the gender, age, class and marital structure of the population based on the 1778 parish registers of churches in the town of Hrun in Gadyach regiment.

The methodological basis of the study is formed by principles of systematicity, anthropologisation and interdisciplinarity. The study uses a number of general scientific, special scientific and specific problem-

oriented methods. In particular, quantitative historical and demographic methods and a microhistorical approach.

The scientific novelty of the study lies in the fact that, for the first time in domestic historical science, the population of the hundred-strong town of Hrun in Gadyach regiment, which in ancient times was a fairly significant administrative centre of the Hetmanate, has become the subject of a comprehensive socio-demographic study. Confessional books from the second half of the 18th c. were studied as material for church records of residents, and their informative potential as sources for researching socio-demographic processes and population behaviour was determined.

Conclusions: it has been proven that the confessional records of churches of Hrun are of great importance in socio-demographic and historical-demographic research, are highly representative, and should be used as one of the main sources in such studies. After analysing and calculating the main indicators of the gender-age and marital structure of the population of Hrun, we have proven that these indicators are more consistent with those of rural settlements in the Hetmanate than with those of cities. It has been found that research into the currently little-known centurion centre of Hrun, and the Hrun sotnya in general, helps in studying the history of the entire Hadyach regiment, which played a significant role in the military and state-building process in the Hetmanate.

Therefore, this study will be useful for further research on the Hrun sotnya, the Gadyach regiment, and the entire Hetmanate of Ukraine.

Key words: Hrun, Hrun sotnya, Gadyach regiment, parish, priest, parish community, confessional records, population structure.

Упродовж останніх років в Україні все більшого поширення набувають дослідження в галузі соціальної історії, історичної демографії періоду Гетьманщини. Це й зрозуміло, адже цей період став основою закладання української модернової нації. Зазначені напрями історіописання лише починають привертати увагу науковців і торують шлях крізь широке захоплення політичною та економічною історіями. І розуміння цього складного й багатогранного процесу можливе лише через звернення до історії функціонування окремих мікрогруп населення. На жаль, у силу різних обставин їхній усебічний розгляд не завжди був предметом зацікавлення істориків. Адже основу предмета історико-демографічних досліджень становить вивчення статеві-вікового складу населення, міграційних процесів, шлюбно-сімейних відносин. Окремо слід казати про маловивчені соціальні й історико-демографічні аспекти життя українського населення в окремих полках Гетьманщини, зокрема на території Гадяцького полку. Недостатньо вивчалася і роль православної Церкви в житті нашого народу. Вивчення цих процесів потребує залучення нових джерел або нового прочитання вже старих. При цьому велике значення надають дослідженню церковних обліково-статистичним документів, серед яких чільне місце займають сповідні розписи православних церков.

Сповідні (сповідальні) розписи – це документи церковного обліку населення, які фіксували відвідування парафіянами сповіді та прийняття причастя. Вони містять у собі важливу інформацію про становий, сімейний, статево-віковий статус жителів Гетьманщини XVIII ст. і є важливим джерелом для дослідження ранньомодерного українського суспільства. Кожний православний житель, старший 7 років, повинен був один раз на рік у Великий Піст висповідатися і причаститися у свого парафіяльного священника або у священника за місцем свого перебування. Тим, хто не встиг сповідатися в цей період, дозволялося зробити це в будь-який інший термін. Як правило, це були Петрівський, Успенський та Різдвяний пости. Іереї мали складати поіменні сповідні розписи (відомості, книги) єдиного зразка. Також була налагоджена чітка система збору цих документів. Сповідні розписи церков спочатку надходили до духовних правлінь, де зводилися у відомість у формі таблиці й надсилалися до духовної консисторії, потім – в «екстракти» по повітах, а звідти загальний звіт надсилався до Синоду.

У XVIII ст., за твердженням О. Романової, сповідальні книги «за своєю первісною суттю – це спосіб державного контролю за мораллю парафіян ... і для обліку податного населення країни»¹. Важливість значення такого церковного обліку полягала в тому, що «він містив досить точні дані про чисельність міського та сільського православного населення, а також його соціальну структуру»². Як стверджує Ю. Волошин: «У порівнянні з Рум'янцевським описом сповідні розписи видаються більш репрезентативними. Перш за все через те, що вони містять дані про всіх парафіян незалежно від станової приналежності ... Краще виглядає в розписах і позначення віку. Ймовірно, що цьому сприяв той факт, що їх складали щорічно, а священники були більш-менш обізнаними з віком своїх парафіян»³.

¹ Романова О. Сповідальні книги Київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 122.

² Мордвінцев В. Сповідні розписи. *Київська старовина*. 1995. № 3 (312). С. 86.

³ Волошин Ю. Статево-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в др. пол. XVIII ст. *Історична пам'ять*. 2011. № 1. С. 10.

З огляду на вищесказане, сповідки почали активно використовувати історики, демографи, теологи. Новий етап у дослідженні сповідальних розписів і переосмислення їхньої ролі у вивченні соціальної історії нашого народу настали після 1991 р. Це праці Л. Гісцова⁴, В. Томазова⁵, В. Заруби⁶. Значний внесок у вивчення сповідальних розписів та інших церковно-облікових документів зробили й роблять сьогодні історики-науковці Полтавщини. Серед них варто назвати праці О. Сакала⁷, В. Дмитренка⁸, І. Сердюка⁹, Ю. Волошина¹⁰, О. Бороденко¹¹, І. Петренка¹². Займаються вивченням церковно-облікових документів і краєзнавці Полтавщини. Серед них – праці О. Сірого¹³.

Джерельну базу дослідження становлять сповідні розписи п'яти парафіяльних церков містечка Грунь за 1778 р., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (Ф. 127. Оп. 1015). Ці документи були опубліковані О. Сірим у 2020 р.¹⁴

Мета цієї студії – дослідити станова, статево-вікову та шлюбну структуру населення; з'ясувати інформативні можливості сповідних розписів церков щодо вивчення демографічних процесів; порівняти одержані результати з аналогічними даними по інших полках Гетьманщини.

Географічні межі нашого дослідження окреслені п'ятьма парафіями містечка Грунь – центру Груньської сотні Гадяцького полку Гетьманської України (нині село Грунь Охтирського р-ну Сумської обл.).

Містечко Грунь уперше згадане як населений пункт у польському королівському універсалі від 24 жовтня 1634 р., а як сотенне містечко – 11 липня 1651 р.¹⁵ У містечку на 1778 р. діяло п'ять церков: Воскресіння Христа Соборна, Святителя Святого Миколая, Успіння Пресвятої Богородиці, Покрови Пресвятої Богородиці та Трьохсвятительська.

Статева структура населення Груні. Досліджуючи статево-вікову структуру населення, ми маємо намір з'ясувати такі показники: частку чоловіків і жінок у загальній чисельності людності, коефіцієнти фемінізації (КФ) (відношення кількості жінок до кількості чоловіків) і маскулінізації (КМ) (відношення кількості чоловіків до кількості жінок). Обидва коефіцієнти вираховуємо як для всіх жителів, так і для окремих вікових груп. За нашими підрахунками, проведеними на основі сповідних розписів, у Груні мешкало 5252 осіб: 2642 (50,6%) чоловіків та 2583 (49,4%) жінок. В окремих парафіях, тобто частинах містечка, проживало: у Воскресенській парафії 870 осіб – 427 (49,1%) чоловіків і 443 (50,9%) жінок; Миколаївській парафії 888 осіб – 448 (50,5%) чоловіків і 440 (49,5%) жінок; Успенській 726 осіб – 364 (50,2%) чоловіків та 362 (49,8%) жінок; у Покровській парафії 1613 осіб – 828 (51,4%) чоловіків і 785 (48,6%) жінок, і в парафії Трьохсвятительської церкви 1128 осіб – 575 (51%) чоловіків і 553 (49%) жінок. Чоловічий (статевий) коефіцієнт, який визначається шляхом поділу числа чоловіків на загальну чисельність населення, становив 0,505 (див. табл. 1).

⁴ Гісцова Л. Сповідна книга Старокодацької Запорозької христової наміснії 1766 р. як джерело до вивчення історії поселень вольностей воскових. *Січеський альманах*. 2006. Вип. 3. С. 20–26.

⁵ Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (др. пол. XVII – поч. XXI ст.). Київ: Вид-чий дім «Стилос», 2006. С. 183.

⁶ Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2007. С. 38.

⁷ Сакала О. Сповідний розпис як джерело дослідження форм сімейної організації. *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*. 2007. Кн. 1. С. 781–786.

⁸ Дмитренко В. «А при тій церкві піп з попаденом»; повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії др. пол. XVIII ст. Полтава: ПНПУ ім. В. Короленка, 2023. С. 287; Його ж. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій як джерело вивчення соціуму Гетьманщини XVIII ст. Полтава: Симон, 2016. С. 174.

⁹ Сердюк І. Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини др. пол. XVIII ст. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. С. 300.

¹⁰ Волошин Ю. Козаки і постопітї: Міська спільнота Полтави др. пол. XVIII ст. Київ: К.І.С., 2016. 356 с.; Його ж. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: Історико-демографічний аспект. Полтава: АСМІ, 2005. 312 с.; Волошин Ю. Статево-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави... С. 5–24.

¹¹ Бороденко О. Шлюб і родина православного населення Лівобережної України др. пол. XVIII – першої пол. XIX ст.: соціально-демографічний аспект. Одеса: Вид-чий дім «Гельветика», 2020. 554 с.; Її ж. Самотня жінка села Диканьки Полтавського полку др. пол. XVIII ст. історико-демографічний аспект (за мат. сповідних розписів 1775 р.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2012. Вип. 20. С. 18–22.

¹² Петренко І. Двоєженство у Гетьманщині XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2021. Вип. 4. С. 14–21; Її ж. Шлюб і сім'я в середовищі православного населення Гетьманщини др. пол. XVIII ст. *Пам'ять століть*. 2011. № 1–2. С. 206–217; Її ж. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст. У 2-х ч. Полтава: ПУЕТ, 2010. Ч. 1. 276 с.; Ч. 2. 305 с.; Її ж. Шлюбно-сімейні відносини українців у др. пол. XVIII ст. Полтава: ПУЕТ, 2009. 119 с.

¹³ Сірий О. Перегортаючи сторінки минулих літ. Полтава, 2020. 293 с.

¹⁴ Груньська сотня: реєстри, ревізії, сповідні розписи, метричні записи. 1634–1794 рр. / Упор. О. Сірий. Полтава: Дивосвіт, 2020. 392 с.

¹⁵ Там само. С. 7.

Таблиця 1

Статеві-вікова структура населення містечка Грунь
(за даними сповідних розписів церков 1778 р.)

Вікові групи	Загальна кількість населення						Коеф. фемінізації (КФ)	Чолов. коеф. (ЧК)	Співвідн. статей (СС)
	Усього жителів	чоловіки		жінки		Частка вік. гр. у %			
		число	%	число	%				
0–5	842	425	50,5	417	49,5	17	99	0,504	101,9
6–10	587	314	53,5	273	46,5	12	87	0,534	115
11–14	447	224	50,1	223	49,9	8,6	99,6	0,501	100,4
15–19	572	293	51,2	279	48,8	11,0	95,3	0,512	105
20–24	591	282	47,7	309	52,3	11,4	109,6	0,477	91,2
25–29	451	225	49,8	226	50,2	8,7	100,5	0,498	99,5
30–34	404	191	47,2	213	52,8	7,8	111,6	0,472	89,7
35–39	305	175	57,3	130	42,7	5,9	74,3	0,573	134,6
40–44	240	104	43,3	136	56,7	4,6	130,8	0,433	76,4
45–49	266	123	46,3	143	53,7	5,1	116,3	0,462	86,0
50–54	184	96	52,2	88	47,8	3,6	91,7	0,521	109,1
55–59	149	82	55,1	67	44,9	2,9	81,7	0,550	122,4
60–64	81	46	56,8	35	43,2	1,6	76,1	0,567	131,4
65–69	55	27	49,1	28	50,9	1,1	103,7	0,490	96,4
70–74	30	21	70	7	30	0,6	33,4	0,700	300
75–79	12	7	58,4	5	41,6	0,3	71,5	0,583	140
80–84	3	2	66,7	1	33,3	0,1	50	0,666	200
85–89	3	2	66,7	1	33,3	0,1	50	0,666	200
90–100	3	3	100	–	–	0,1	–		
Усього	5225	2642	50,6	2583	49,4		97,8	0,505	102,3

Ці дані підтверджують дані І. Сердюка, отримані ним під час дослідження міста Стародуба та сіл Стародубського полку: «Статевий коефіцієнт ... у селах Стародубського полку становить 0,526 і означає помітну перевагу чоловіків»¹⁶. Коефіцієнт фемінізації в Груні становив 97,8. Співвідношення статей (СС), який обчислюється як співвідношення кількості чоловіків до кількості жінок, помножене на 100, у Груні рівний 103.

Отже, з огляду на ці показники, перевага в статевій структурі населення в Груні належала чоловікам з мінімальними показниками. Порівняно з показниками інших досліджень: «... для Переяслава співвідношення статей 95,4. Для Ніжина: співвідношення статей 103,7. Для Стародуба: співвідношення статей 91,8. Високим вважається показник 111, який був притаманний селам Стародубського полку»¹⁷. У нашому випадку недообліку та переобліку жителів не спостерігається, що буває при високому або низькому статевому співвідношенні, на що вказує І. Сердюк: «У випадку помітної переваги чоловіків дослідники говорять про можливість недообліку жінок (особливо маленьких дівчаток і вдів)»¹⁸.

Дослідимо статеві показники окремо по кожній парафії Груні (див. табл. 1), оскільки вони ототожнювалися з адміністративними частинами містечка (кутками). Співвідношення статей (СС) та коефіцієнт фемінізації (КФ) були в мешканців більшості парафій Груні на користь чоловіків (СС від 101 Успенської до 106 Покровської, а КФ від 94,8 у Покровській парафії до 99,5 в Успенській). І лише у Воскресенській парафії ці показники виявилися на користь жінок (СС – 97 і КФ – 103,8). Аналогічні показники і при обчислюванні чоловічого коефіцієнта (ЧК).

Висновки такі: перевага жінок була у Воскресенській парафії і мінімальна перевага чоловіків (СС – 101, ЧК – 501, КФ – 99,5) – у парафії Успенської церкви, жителі яких проживали в центрі містечка, на території фортеці. Максимальна ж перевага чоловіків була в парафіях, жителі яких проживали поза фортецею, у передмісті. Вірогідно, це зв'язано з більш аграрним способом життя населення поза фортецею, задля чого були більш потрібні чоловічі руки.

Дослідивши статеву структуру в соціальних групах містечок, маємо: серед духовних в абсолютних цифрах переважають чоловіки над жінками 65/43, статеве співвідношення 151,2, чоловічий коефіцієнт 0,602, коефіцієнт фемінізації 66,2.

Подібні показники і в окремих парафіях Груні. Перевага чоловіків тут легко пояснювана, адже вони займали всі церковні посади, а жінки та діти – це члени їхніх родин. Серед старшини перевагу в абсолютних цифрах мали жінки (31 [51,7%] проти 29 [48,3%]). Узагалі в них СС=93,6, ЧК=0,483, КФ=106,9, що говорить про перевагу жінок.

¹⁶ Сердюк І. Полкових городов обивателі... С. 89.

¹⁷ Там само. С. 93.

¹⁸ Там само. С. 94.

Однак показники в старшині, що свідчать на користь жінок, реєструються в Успенській та Покровській парафіях через те, що тут проживає багато вдів урядовців, а у Воскресенській та Трьохсвятительській парафії серед старшини переважають усе-таки чоловіки. Рядові козаки – визначальна соціальна група в Груні, в якій незначно переважають чоловіки: ЧК=0,505, СС=102,2, КФ=97,9. Така ж тенденція і в окремих парафіях, окрім Воскресенської, де переважають жінки. Серед посполитих чоловіків 77 (52,4%) проти жінок 70 (47,6%): ЧК=0,524, СС=110, КФ=90,9, більше чоловіків. У групі поселенців більшість складають чоловіки, як в абсолютних цифрах, відсотковому стані, так і за іншими показниками: КЧ=0,510, СС=104,2, КФ=96, що пояснюється тим, що на власницьких хуторах проживали в більшості молоді сім'ї, і в цих господарствах більше потребувалися чоловічі руки.

Щодо людей, які проживали в чужих дворах, не маючи навіть свого житла, слід сказати, що тут переважали жінки: ЧК=0,473, СС=90, КФ=111,1, і зв'язано, на наш погляд, це з тим, що велика кількість у служниках та підсусідках було вдів дітей-дівчат і молодих жінок, що займалися рукоділлям, хатніми роботами, доглядом за дітьми. Окрему групу становлять люди, що проживали в «богадільні». Їх 29 чоловік, переважають серед них у незначній кількості (51,7% проти 48,3% чоловіків): ЧК=483, СС=93,3 і КФ=-107,1. Аналізуючи статевий склад населення містечка, можна відзначити, що в Груні незначною мірою переважали чоловіки – 2642 (50,6%), проти жінок 2583 (49,4%), що відзначає Грунь як містечко зі збалансованим статевим складом.

Ці дані відповідають показникам по м. Ніжину в той же період: «у місті проживало 50,4% чоловіків і 49,6% жінок»¹⁹. Коефіцієнт фемінізації 97,8%, що менший від показників Ю. Волошина (107%) в м. Полтава за аналогічний період²⁰. У більшості соціальних груп у м. Грунь переважають чоловіки, особливо в тих, які найбільш зайняті аграрним виробництвом, адже рядове козацтво, посполиті, поселення були зв'язані по роду свого життя із сільськогосподарським виробництвом, і там найбільше потребувалася фізична сила й чоловічі руки.

Показники статевої структури м. Грунь характерні більше для сільського типу населених пунктів Гетьманщини, оскільки вони не збігаються з показниками Ю. Волошина по м. Полтаві сер. XVIII ст. (КФ=105)²¹ та з коефіцієнтом фемінізації в полковому м. Стародубі (КФ=109), у Ніжині – 101, а Переяславі – 105, та ряду міст Європи: «У польському Кракові на 1792 рік цей коефіцієнт дорівнював 104, австрійському Відні – 109, французькому Марселі – 103, англійському Саутгемптоні – 108»²². Проте збігається з даними І. Сердюка по селах Стародубського полку.

Вікова структура населення Груні. Дослідження демографічних показників населення передбачає використання термінів на означення різних вікових категорій – діти, дорослі, літні люди тощо. Вони позначають певний етап у житті людини й поєднують у собі біологічний, світоглядний, правовий та інші аспекти. Попри очевидну умовність такого поділу, саме ці критерії лежать в основі досліджень вікової структури конкретного суспільства чи окремих його характеристик. Незважаючи на певні напрацювання в галузі історичної демографії останніх років, основні вікові категорії українського ранньомодерного соціуму – дитинство, активний вік і старість – вивчені недостатньо.

Вікова структура населення має значний вплив на розвиток соціальних процесів. Найвиразніше це проявляється на показниках природного руху населення – народжуваності, смертності й шлюбності. Чим більшою є частка молодих вікових груп у загальній структурі населення, тим вищими є показники шлюбності та народжуваності й, навпаки, – чим вища частка старих, тим вищий рівень смертності. Інформація про вік окремих людей на момент створення сповідних розписів дозволяє проаналізувати вікову структуру населення, розподілити його за віковими групами та віковими контингентами.

Для цього дослідником Луї Анрі (Louis Henry) запропоновано поділ населення на великі вікові групи. Учений запропонував два типи поділу – біологічний та економічний, які суттєво полегшують компаративні дослідження людських спільнот у часі й просторі. Згідно з біологічним типом, популяція ділиться на: молодих (0–19 років); дорослих (20–59 років); старих (60 і більше років). Згідно з економічним типом, популяція ділиться на: людей допродуктивного віку (0–14 років); людей продуктивного віку (15–64 роки); людей постпродуктивного віку (65 і більше років). Це дає змогу перш за все: «...визначити частку активного, працездатного населення»²³ і демографічну старість. Українська ж історич-

¹⁹ Сердюк І. Полкових городів обивателі... С. 88.

²⁰ Волошин Ю. Козаки і посполиті... С. 11.

²¹ Там само. С. 10.

²² Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави... С. 10.

²³ Сердюк І. Полкових городів обивателі... С. 85.

на демографія використовує ще поділ населення за прикладом Рум'янцевського перепису 1765 р., який поділяв усе населення Гетьманщини на: дітей (0–14 років), доросле активне населення (15–59 років) і літніх людей (60 років і старші), який за джерелами й тогочасними уявленнями в українському народі про дитинство і старість найбільше відтворює реалії життя Гетьманщини др. пол. XVIII ст.

Отже, згідно з поділом населення Груні на великі групи, маємо такі результати. У 1778 р. тут проживало 5225 осіб. Із них: 1876 хлопчиків 964 (51,4%) і 912 дівчаток (48,6%); дорослих активного віку 3162 чоловіків 1571 (49,6%) і жінок 1591 (50,4%) і 187 осіб літнього віку – чоловіків 108 (57,8%) і жінок 79 (42,2%) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Поділ жителів містечка Грунь на великі групи
(за матеріалами сповідних розписів 1778 р.)

Біологічний тип поділу		
Вікові групи	Кількість	%
Молоді (0–19 р.)	2448	46,9
Дорослі (20–59 р.)	2590	49,6
Старі (понад 60 р.)	187	3,5
Усього	5225	
Економічний тип поділу		
Допродуктивного віку (0–14 р.)	1876	35,9
Продуктивного віку (15–64 р.)	3243	62,1
Постпродуктивного віку (понад 65 р.)	106	2,0
Усього	5225	
Рум'янцевський поділ		
Діти (0–14 р.)	1876	35,9
Доросле активне населення (15–59 р.)	3162	60,5
Літні люди (старші 60 р.)	187	3,6
Усього жителів	5225	

З'ясувалося, що населення містечка демографічно молоде через низьку частку людей літнього віку (3,6%) та високу частку дітей (35% і більше) (демографічно молодим вважається населення, в якому частка літніх людей не перевищує 8%). За класифікацією демографів ООН, частка літніх людей повинна бути не більше 4%²⁴. Це свідчить про високий рівень народжуваності, смертності й високі темпи приросту населення, що було характерно для Гетьманщини та Полтавщини XVIII ст. зокрема й підтверджує висновки інших учених. Оскільки доля дітей у Груні складає понад 35%, можемо говорити також про прогресивний тип вікової структури населення містечка – по Г. Сундбергу, з більшою долею дітей у загальній чисельності населення, якій відповідає високий показник народжуваності²⁵.

До речі, такі ж результати ми отримали, використавши і поділ населення за біологічним та економічним типом, в якому також переважну частку населення складають дорослі, або продуктивні люди (49,6%, 62,1%), на другому місці – допродуктивні, молоді (46,9%, 35,9%) і небагато – це люди літні або постпродуктивного періоду (3,5%, 2%), що є характерною рисою традиційного, доіндустріального суспільства.

По окремих парафіях: Воскресенська – жителів 870: дітей 319 (36,7%), активного віку 517 (59,4%), літніх 34 (3,9%); Миколаївська – жителів 888: дітей 316 (35,6%), дорослих активного віку 540 (60,8%), похилого віку 32 особи (3,6%); Успенська – 726 жителів: дітей 274 (37,7%), дорослих 408 (56,2%), похилих 24 (3,3%); Покровська – 1613 жителів, із них: дітей 619 (38,4%), дорослих активного віку 944 (58,5%), літніх людей 51 особа (3,2%) і Трьохсвятительська – 1128 жителів: дітей 349 (30,9%), працездатних дорослих 733 (64,9%) і літніх людей 46 (4,1%).

Отже, тільки в Трьохсвятительській парафії показники дещо відрізняються від інших: тут більше людей літнього віку (4,1%) і менше дітей (30,9%). Хоча ці показники й виходять незначно за межі середніх по містечку, однак тут також демографічно молоде населення та прогресивний тип вікової структури жителів м. Грунь.

Поділивши все населення Груні на вікові групи від «0» до «90 і більше» з інтервалом у п'ять років, ми маємо таке. У дитячих вікових групах найбільше дітей у віковій групі «0–5 років» – 842 (17%). З віком кількість дітей різко зменшується. Уже у віковій групі «6–10 років» їх кількість на 30,3% менше і складає 587 (12%), а у віковій групі «11–14» – ще менше на 23,8% від попередньої і складає 447 осіб (8,6%).

²⁴ Kuklo C. Demografija Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Warszawa: Wzdownictwo DIG, 2009. S. 133.

²⁵ Валентей Д. Демографический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1985. С. 66.

Отже, у віковій групі «11–14 років» дітей уже майже наполовину менше (на 46,9%), ніж у ранньому віці. Наведені дані підтверджують усталену думку в історіографії, що: по-перше, у більшості популяцій чоловіків народжувалося більше (105–107 на 100 дівчаток); по-друге, найбільша смертність дітей була у віці від першого року життя до 10 років. Усе-таки велика частка дітей – 35,9% – свідчить про високу шлюбність та народжуваність населення, відсутність контрацепції серед населення, що є частиною православного християнського світогляду. Різке зменшення кількості дітей по мірі їх зростання говорить про високу їх смертність, особливо в молодших вікових групах. Окрім того, наші дані не підтверджують усталену думку в історичній демографії про те, що народжувалося більше хлопчиків, ніж дівчаток, але протягом першого року життя їх кількість зменшувалася через велику смертність. У всіх дитячих групах переважали хлопчики. Однак, до цих результатів треба поставитися з пересторогою. Можливо, це один із проявів недообліку дітей у сповідних розписах.

Отже, за даними сповідних розписів Грунських парафіяльних церков, дітей (0–14 років) нараховувалося 35,9%, а це підтверджує те, що залучені нами до аналізу джерела є репрезентативними.

Населення містечка Груні віком від 15 до 60 років – це група дорослого активного населення. Вона нараховувала 3162 особи, або 60,5% від усього населення містечка, складаючи його більшість, що корелюється з даними І. Сердюка – 61%²⁶. Нами вона була розділена на 9 вікових груп. Найбільше осіб у вікових групах 20–24 років – 591 особа (282 чол. і 309 жін., питома частка 11,4%), 15–29 років – 572 особи (293 чол. і 279 жін., питома частка 11%) і в групі 25–29 років 451 осіб (225 чол. і 226 жін., частка 8,7%), які складають третину всього населення містечка (31,1%) і більшу половину дорослого активного населення (1614 осіб, 51%). У подальшому, з віком кількість осіб у кожній групі зменшується від 404 осіб у групі «30–34 років» до 149 в групі «50–59 років», відповідно зменшується і їх питома частка з 7,8% до 2,9%. Частину дорослого населення складали люди похилого віку, або, як в народі говорили, – «старі люди».

З позицій демографії старість – це віковий період життя людини, його заключна фаза, настання якої обумовлене процесом фізіологічного старіння організму. Це біопсихологічне, соціально-історичне явище, вікові рамки якого умовні й змінюються залежно від суспільних уявлень та індивідуальних особливостей конкретного індивіда. За тогочасним уявленням про старість, відображеним на сторінках Рум'янцевського опису, відповідає межа 60 років. Починаючи з 60-річного віку, більше половини жителів міст уважали себе хворими, а саме це є фізіологічною та психологічною ознакою старості.

Отже, оскільки за умовну межу старості ми прийняли 60-річний вік, розглянемо статеві-вікову структуру населення літнього віку й визначимо його частку в населенні містечка загалом. Усього по Груні налічувалося 187 (3,6%) осіб похилого віку, які складаються із 7 груп з інтервалом у 5 років. Розглянувши групи населення після 60 років, І. Сердюк наводить такі ж дані у своїх дослідженнях: «...їх нараховано серед мешканців Ніжина й Переяслава – 4,9% і 5,1% відповідно. У Стародубі їхня частка становила 7%, тоді як у селах Стародубського полку – 5,7%»²⁷. Слід сказати, що таких людей кількість із віком різко зменшується: з 81 особи вікової групи «60–64 років» до 12 осіб «75–79 років». Так, кількість осіб у групі 65–69 років на 32% менше, ніж у попередній групі, а в наступній групі – уже на 45%. У групі 70–74 років кількість осіб зменшилася порівняно з групою 65–69 років на 60% – з 55 до 30 осіб, у групі 75–79 людей похилого віку – менше вже на 60% від попередньої. Відносна стабілізація на критично низьких показниках у групах після 80 років – по 3 особи на все містечко.

Отже, з осіб групи 60–64 років до 80 років дожило лише 0,04% населення. Окрему групу складають люди 90 і більше років, які вважалися довгожителами. Їх було 3 особи. Звісно, їхня чисельність і структура визначалася природними процесами, насамперед смертністю.

Як і до дитячого населення, потрібно критично ставитися до реєстрації людей, які причастилися та висповідалися у священника у віці старше 75 років. Адже в переважній більшості це хворі, немічні люди, часто з розумовими відхиленнями, які вже не мали змоги дістатися церкви та можливості сповідатися. Частину цих людей, мабуть, просто не вносили в список. Про що вказують й інші дослідники. Та все ж наведені дані про незначну кількість людей похилого віку говорять про тяжкі соціальні умови, в яких проживали люди того часу: важка фізична праця, не завжди сприятливі кліматичні умови, хронічне недоїдання, а часто й голод, відсутність будь-якої медичної допомоги, висока смертність, що й призводило до скорочення тривалості життя. Також дослідження вікової структури

²⁶ Сердюк І. Полкових городов обивателі... С. 87–88.

²⁷ Там само. С. 164.

населення м. Полтави дає можливість з'ясувати процес так званого демографічного старіння²⁸. По м. Грунь коефіцієнт демографічного старіння для осіб віком 60 років і старших становив 3,6; Воскресенська парафія – 3,9; Миколаївська парафія – 3,6; Успенська – 3,3; Покровська – 3,2; Трьохсвятительська парафія – 4,1.

Отже, згідно зі шкалою Ж. Боже-Гарньє-Е. Росета, людність Груні переживала демографічну молодість (таким вважається населення, у структурі якого частка осіб віком 60 років і старших не перевищує 8). Якщо ж за критерій вибрати вік 65 років, то коефіцієнт старіння по Груні буде 2,03: Воскресенська парафія – 2,1; Миколаївська – 1,5; Успенська – 2,6, Покровська – 1,5; Трьохсвятительська – 2,8. І при цьому населення Груні також буде демографічно молоде, оскільки згідно зі шкалою демографічного старіння ООН коефіцієнт старіння не перевищує 4. Ту ж тенденцію, що і взагалі, показують підрахунки цих показників і в кожній із п'яти парафій Груні. Отримані нами результати тільки підтверджують висновки Ю. Волошина по Полтаві, де $W_{60+}=3$, а $W_{65+}=1,6$ (61). Хоча за даними І. Сердюка, в Стародубі він становив 7%, у Переяславі – 5,1%, у Ніжині – 4,9%, у Полтаві – 4,8%²⁹. На основі досліджених та проаналізованих нами вікових груп ми обчислили також чисельність групи «батьків», тобто жителів Груні 15–49 років, яка становить 2829 осіб (54,2%), що підтверджує прогресивний тип вікової структури м. Грунь.

Статеві-вікова структура населення. Для оцінки цього показника нам довелося об'єднати статеву та вікову структуру населення Груні, що дозволяє більш повно дослідити демографічні процеси в сотенному містечку. Для цього ми розділили всі вікові групи на чоловіків та жінок. Серед дітей віком до 14 років переважали хлопчики та взагалі 963 (51,3%) проти 913 (48,7%) і в окремих вікових групах, що не збігається з даними І. Сердюка: «серед дітей у описі Стародуба зафіксовано 647 хлопчиків і 672 дівчинки. Тобто хлопці складали 49%, а дівчата – 51%»³⁰. З віком кількість дітей зменшувалася, причому динаміка була різною у дівчаток і хлопчиків. Так, хлопчиків у віковій групі 11–14 років було на 201 особу (47,3%) менше, ніж у групі 0–5 років. І через кожні 5 років кількість хлопчиків зменшувалася: у групі 6–10 років – на 111 (26,2%), у групі 11–14 років – ще на 90 (28,7%). У групі дівчаток кількість зменшилася на 194 особи (46,5%) до 14 років. Темпи зменшення кількості дівчаток у вікових групах були такими: у групі 6–10 років – на 144 особи (35%), а в групі 11–14 років – на 50 осіб (18,3%). Оскільки міграція населення в ті часи була зовсім мала, то основною причиною зменшення кількості дітей, як і всього населення, була смерть.

Підсумовуючи, можемо сказати, що за даними сповідних розписів 1778 р., смертність хлопчиків та дівчаток взагалі за весь період дитинства була приблизно однаковою (у хлопчиків на 0,8% більше). Однак, якщо темпи зменшення кількості хлопчиків були відносно рівномірними (26–28%), то більше зменшення числа дівчаток спостерігалось в перші 5 років – на 35%, а в групі 11–14 років зменшилося порівняно з попередньою групою лише на 18,3%. У контексті вищезазначеного потрібно торкнутися такого недоліку ведення облікової документації XVIII ст., як недооблік дівчаток і ставлення батьків до дітей різної статі – можна зустріти твердження про більшу цінність хлопчиків у ранньомодерному суспільстві й пов'язані із цим недогляд чи навіть убивства дівчаток. Отже, можна відмітити, що статеве співвідношення дітей віком 0–14 років визначалося природними чинниками: у дітей раннього віку народжуваністю, а з віком – смертністю.

Абсолютну більшість населення Груні складала група активного дорослого населення 15–59 років, яка була за статеві-віковими ознаками поділена на 9 груп, які у свою чергу розділені на чоловіків та жінок. При цьому чоловіків було 1571 (49,7%), а жінок – 1591 (50,3%). Аналогічна картина і в більшості парафій Груні: Воскресенська – чоловіків 255 (49,3%) і жінок 262 (50,7%); Миколаївська – чоловіків і жінок по 270 (по 50%); Успенська – чоловіків 209 (48,8%) і жінок 219 (51,2%); Трьохсвятительська – чоловіків 363 (49,5%) і жінок 370 (50,5%). Лише в найбільшій парафії Груні – Покровській – чоловіків не набагато більше, ніж жінок – 474 (50,2%) проти 470 (49,8%). У вікових групах кількість жінок більше у віці від 20 до 34 років (КФ-130,8), що пов'язано, можливо, з більшою смертністю чоловіків цього віку під час найбільш активної служби козаків у війську, а також у 40–50-річному віці (КФ-116,3) – і пов'язано, за нашою думкою, з високою смертністю чоловіків від хвороби в цей період. Менше жінок, ніж чоловіків, у групі 35–39 років (СС=134,6), що пов'язано з високою смертністю жінок у кінці свого фертильного віку, адже вони виснажені багатьма пологами, і кожна наступна вагітність несла за собою загрозу ускладнень як у період вагітності, так і під час пологів: «Старіння, кількість попередніх

²⁸ Демографічне старіння – збільшення частки літніх людей (віком від 60 або 65 років) у загальній структурі населення. Для його оцінювання вираховують спеціальний коефіцієнт W за формулою $W_{60}=S_{60+}:S$ і помножити на 100, де S_{60+} – кількість населення старшого за 60 років а S – загальна кількість населення.

²⁹ Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави... С. 16.

³⁰ Сердюк І. Полкових городов обивателі... С. 98.

пологів і народжених дітей у поєднанні з виснаженням від щоденної тяжкої праці знижували природний опір жіночого організму та робили його вразливим до різноманітних інфекцій і післяродових ускладнень, що часто спричиняло смерть породіль»³¹. Менша кількість жінок у старших вікових групах «50–54», «55–59» і «60–64» років може бути наслідком високої жіночої смертності, можливо, унаслідок онкологічних захворювань статеві сфери.

До групи людей похилого віку належать 187 осіб 60 років і старше (3,6%): 108 чоловіків (57,8%) і 79 жінок (42,2%) – ЧК=0,578, КФ=42,2%, СС=136,7. Ця група нами розділена на 7 вікових груп. З відомих причин їх кількість зменшувалася з віком. Різко зменшується кількість чоловіків після 74 років, уже в наступній групі їх менше на 66,7%. Кількість жінок зменшилася різко після 69 років – у групі 70–74 їх менше на 75%. 80-річних жителів у Груні було всього 6 осіб – 4 чоловіки і 2 жінки. Довгожителів (старіших за 90 років) у Груні 3 особи (0,1%). Усі вони чоловіки: парафіянин Миколаївської церкви «264. Симеонъ Даниловъ Яровий вдовъ, 95 летъ», Успенської церкви «126. Николай Никифоровъ сынъ Сухомлинь, 91 годъ», Василівської церкви «139. ... Іванъ Івановъ сынъ Щома вдовъ, 93 летъ»³².

Загальним у статеві-віковій структурі людей похилого віку в різних парафіях Груні є те, що людей 75 років і старше зустрічається мало: Воскресенська – 3 чоловіки, Миколаївська – 1 чоловік; Успенська – 3 чоловіки і 1 жінка, Покровська – 2 чоловіки і 1 жінка. Найбільше людей похилого віку проживало в парафії Трьохсвятительської церкви – 46 осіб (4,1%): 25 чоловіків і 21 жінка, із них 4 чоловіки і 4 жінки були старіші 75 років.

Отже, серед людей похилого віку переважали чоловіки, особливо у вікових групах після 75 років. Їх нараховувалося 15 проти 6 жінок, то ж вони жили довше, ніж жінки. Однак, можливий недооблік і людей похилого віку, особливо після 75 років, коли ці люди в більшості за станом здоров'я не могли дійти до церкви, а дехто, імовірно, мав старечі зміни психіки, які перешкоджали сповіді та причастю.

Найпоширенішим методом аналізу віково-статевої структури населення є побудова статеві-вікових пірамід, що дозволяють уточнити тип вікової структури населення. Побудувавши її для жителів містечка Грунь, ми з'ясували, що хоча загалом населення Груні було молодим, піраміда все ж не має ідеальної форми. На ній добре видно «перепади» та «виразки», що засвідчують вплив екзогенних та ендогенних факторів: стихійних лих, природних і військових катаклізмів, епідемій та інших захворювань на структуру популяції людей др. пол. XVIII ст. Попри все це вона відповідає прогресивному типу вікових пірамід (за прогресивного типу діти становлять до 40%, а літні люди – до 10%), що знову ж підтверджує високу народжуваність, велику смертність і невелику тривалість життя, властиві для традиційного тогочасного суспільства.

Сповідні розписи подають інформацію про вік мешканців містечка, зібраний в основному на основі їхнього усного опитування, а також даних попередніх сповідних розписів та записів метричних книг. У зв'язку із цим постає питання достовірності наведених даних, які могли спотворюватися як свідомо, так і через неточне знання власного віку. Це так звані «ювіляри». Отже, згідно з поділом населення Груні на великі групи, маємо такі результати. У 1778 р. тут проживало 5225 осіб. Із них: 1876 – хлопчиків 964 (51,4%) і 912 дівчаток (48,6%); дорослих активного віку 3162 – чоловіків 1571 (49,6%) і жінок 1591 (50,4%) і 187 осіб літнього віку – чоловіків 108 (57,8%) і жінок 79 (42,2%) (див. табл. 3) у середньому 8,1%, коливаючись від 5,9% у 10-річних до 11,2% в 50-річних, що знаходиться в межах норми, установлені дослідженнями І. Сердюка: «Нормальна частка “ювілярів” припускається в межах 9%» і значно менше, ніж їх було в Ніжині (27,8%), Стародубі (30,9%)³³.

Таблиця 3

«Ювіляри» по Груні
(за даними сповідних розписів 1778 р.)

Роки	Кількість жителів	Чоловіки	Жінки	Усього	%
10р	1921	54	60	114	5,9
20 р	1105	58	64	122	11
30 р	746	32	43	75	10
40р	470	19	22	41	8,7
50 р	421	23	24	47	11,2
60 р	205	9	11	20	9,7
Усього	5225	195	224	419	8,1

³¹ Kuklo С. Demografija Rzeczypospolitej przedrozbirowej. S. 134.

³² Груньська сотня... С. 278, 293, 347.

³³ Сердюк І. Полкових городов обиватели... С. 79.

Правда, І. Сердюк проводив ці дослідження за матеріалами Рум'янцевського перепису населення, в якому дані про вік бралися тільки зі слів самих мешканців, а ми користувалися сповідними розписами, де, найвірогідніше, вік записували члени кліру, виходячи не тільки зі слів самих мешканців, а й із попередніх записів, що було набагато точніше, ніж зі слів самих мешканців. Адже людина ранньомодерного часу жила за сільськогосподарським та церковним календарями, час доби в них визначався церковним дзвоном та положенням сонця над горизонтом, не знала точно свого віку, не переймалася обліком проживаючого часу. Та й інформація про вік залежала від суспільних та індивідуальних особливостей відчуття своїх прожитих років і сприйняття перебігу часу.

Шлюбна структура населення. Під поняттям шлюбної структури населення демографічна наука має на увазі розподіл жителів за шлюбним станом, тобто становище конкретних осіб стосовно інституту шлюбу. Для проведення такого аналізу використаємо раніше апробований Ю. Волошиним поділ населення містечка на вікові групи, починаючи з групи 15–19 років, оскільки шлюбів 14-літніх дівчин зустрічається в Груні лише два. Хоча найнижчий допустимий шлюбний вік для дівчат був 13 років, а хлопців – 18 років³⁴. Потім усе населення Груні розділимо за станом на три великі групи: чоловіків – на неодружених, одружених та вдівців, а жінок – на незаміжніх, заміжніх і удовиць.

Отже, усього в Груні тих, хто міг бути в шлюбі, нараховувалося 3349 осіб, тобто 64,1% від усіх жителів: чоловіків – 1679 (50,2%) та жінок – 1670 (49,8%). Переважна більшість їх – 2366 осіб (70,7%) перебувала в шлюбі: 1185 (50,1%) чоловіків і 1181 (49,9%) жінок. На другому місці були особи, які ще не були в шлюбі – 739 осіб (22,1%): чоловіки – 434 (58,8%) і жінки – 305 (41,2%). І на останньому місці мешканці Груні, які перебували в шлюбі раніше – це вдови та вдівці (оскільки розлучень подружніх пар у Груні в XVIII ст. не зафіксовано), і їх було 244 особи (7,3%): 60 (3,6%) вдівців і вдовиць 184 (11,1%). Якщо брати окремо по парафіях, то: з 550 жителів *Воскресенської* 382 (69,5%) в шлюбі: чоловіків 188 (68,9%) і 194 (70%) жінок. Неодружених і незаміжніх 126 (22,8%) осіб: чоловіків 76 (27,8%) і жінок 50 (18,1%). Удовина частка в цій парафії становила 42 особи (7,6%): вдівці-чоловіки 9 (3,3%) і 33 (11,9%) удовиць. У *Миколаївській парафії* з 572 осіб (17,1%) в шлюбі перебувало 426 осіб (74,5%): чоловіків 216 (73,8%) і 210 (75,3%) жінок. Неодружених та незаміжніх усього 97 осіб (17%): чоловіків – 64 (21,9%), жінок – 33 (11,8%). Удівців та вдовиць 49 (8,6%): чоловіків – 13 (4,4%), жінок – 36 (12,9%). В *Успенській парафії* з 453 осіб більшість – 310 (68,5%) осіб, а з них чоловіків 150 (68,8%) і 160 (68,1%) жінок – перебували в шлюбі. Неодружених чоловіків та незаміжніх жінок 107 осіб (23,7%): чоловіків – 60 (27,5%) і 47 жінок (20%). Удів та вдівців 36 (8%) – 8 чоловіків (3,7%) і 28 вдовиць (12%). Серед 995 жителів (29,8%) шлюбного віку *Покровської парафії* 696 осіб (70%) перебували в шлюбі – 349 чоловіків (68,7%) та 347 жінок (71,3%). Ще не були в шлюбі 240 (24,2%) осіб – 139 чоловіків (27,3%) та 101 жінка (20,7%). Раніше були в шлюбі 59 осіб (6%) – 39 удів (8%) і 20 удівців (3,9%). *Трьохсвятительська парафія* з її 779 (23,3%) жителями вказаного віку – чоловіків 387 (49,7%) і жінок 392 (50,3%) – нараховувала 552 (70,9%) осіб, які проживали в шлюбі: чоловіки – 282 (72,9%) і 270 (68,9%) – жінки. Незаміжніх жінок – 74 особи (18,9%) і неодружених чоловіків – 95 осіб (24,6%) – усього 168 (21,6%). Удів та вдівців серед *Василівських парафіан* 58 (7,5%), із них чоловіків 10 (2,6%), а жінок – 48 (12,2%).

Одружені та заміжні. Тодішнє життя містечка, як і всіх без винятку сіл, містечок та міст становило собою частку аграрного суспільства, тобто співжиття людей, які працювали на землі, виготовляючи сільськогосподарську продукцію. У житті ж такого традиційного суспільства, де «сім'я, сільська громада і парафія були універсальними органами управління людиною та її повсякденним життям»³⁵, викристалізовувався погляд на неї як необхідну умову життя з ідеєю, що «одруження – моральний обов'язок кожного»³⁶. Шлюб у тодішній Груні, як і в усій ранньомодерній Україні, мав не стільки інтимний, скільки публічний характер. Розуміння його як основного морального та фізичного обов'язку людей пропагувалося й насаджувалося, починаючи з раннього дитинства, батьками, родичами, Церквою та сільською громадою. Як наслідок, ледве досягаючи статевої зрілості, молоді люди ставали на шлюбний шлях, виконуючи в основному волю батьків. І в Груні, одному з багатьох населених пунктів Гетьманщини, також, як і скрізь по Україні, найбільшу частку дорослих людей становили особи, які знаходилися в шлюбі.

Дорослих віком від 15 до 95 років нараховувалося 3349 осіб, що становило 64,1% всього населення містечка – 1679 чоловіків (50,2%) та 1670 жінок (49,8%). Більшість із них – 2366 (70,7%) перебували в шлюбі: в окремих парафіях цей показник варіюється від 68,4%

³⁴ Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян... С. 195.

³⁵ Там само. С. 123.

³⁶ Там само. С. 124.

до 74,5%. Пошлюблених чоловіків і жінок однаково – 1185 чоловіків (70,6%) та жінок 1181 (70,6%). У різних парафіях, а відтак і в різних частинах Груні, відсоток пошлюблених мав невеликі розбіжності, що свідчить про те, що люди жили однією громадою й мали єдиний шлюбний ринок.

Вікова структура шлюбності в Груні. Розбивши доросле населення містечка на 16 вікових груп, ми отримали такі результати. Очікувано малий відсоток пошлюблених у *віковій групі 15–19 років*, хоча й різниться кількісно серед чоловіків та жінок: чоловіків усього 15 (5,1%) від їх кількості у цій віковій групі, жінок – у 4,5 рази більше – 68, що становить більше третини дівчат цієї вікової групи. Серед одружених чоловіків наймолодшим був Федір Тимофійович Олійник 15 років, який проживав разом із дружиною, батьком та братами у дворі свого дядька Івана Олійника³⁷. Усі інші 14 одружених чоловіків були 18–19 років. Так, у дворі Захара Жолоба син Іван 18 років, у якого була дружина 20-річна Тетяна³⁸. 18-річний Андрій Саливон уже навіть був господарем двору, де проживав з дружиною Марією, маленькою донькою Настею та меншим братом Федором³⁹. Серед жінок зустрічаємо два випадки 14-ти річних заміжніх жінок. У дворі заможного козака Івана Олійника проживала невістка його брата Тимофія Марія: «Феодоръ Тимофеевъ 15 летъ ... Феодорова жена Марія 14 летъ»⁴⁰. Інший випадок 14-річної невістки з опису двору настоятеля Трохосвятительської церкви, в якому проживав його родич дяк Стефан Шимановський 23-х років з дружиною 14-ти років: «Той же церкви постихарний дяк Стефанъ Ивановъ Шимановский 23 летъ. Жена Его Анна Максимовна 14 летъ»⁴¹. Випадок з 15-річною заміжною жінкою ми бачимо зі сповідних розписів Покровської церкви, де у дворі 40-річної вдови козачки Тетяни Кулички проживали її син Терентій з невісткою Параскою 15-ти років: «Терентий Николаевъ 20 летъ. Терентиева жена Параскева Павловна 15 летъ»⁴². Серед парафій Трохосвятської церкви бачимо невістку Якова Верходуба Гапку: «188. Прокопий 18 летъ ... Прокопиева жена Агафия Мироновна 16 летъ»⁴³.

Заміжніх 17-річних жінок у Груні нараховувалося 10. Серед них невістки: посполитого Андрія Білоуса: «Григориева жена Марфа Тимофеевна 17 летъ»⁴⁴; козака, вдівця Павла Івановича Стрижака – дружина його сина Петра: «142. Жена Его Евдокия Андреевна 17 летъ»⁴⁵; козачки-вдови Тетяни Лишихи дружина її 18-річного сина: «Василиева жена Параскева Гавриловна 17 летъ» та ін. Згідно зі сповідними розписами, ніхто з цих молодих жінок не мав дітей, отже вони нещодавно побралися, та і їх чоловікам було по 18–19 років. Інші ж 54 одружених жінок групи 15–19 років були дещо старшими – 18–19 років, і в шести з них, 19-річних молодих жінок, були вже діти: у двох віком до року, у трьох – по 1 року, а в невістки поселянина, підданого Милорадовича, Максима Зенченка Параски був уже 4-річний син Трохим: «Андреева жена Параскева Панасовна 19 летъ. Синъ ихъ Трофимъ 4 летъ»⁴⁶. Якщо вірити записувачеві, то вона народила дитину в 15 років, отже, заміж вийшла в 14. Наймолодша ж подружня пара в Груні проживала в багатолюдному дворі заможного козака Івана Олійника, у якому в 15-річного сина його брата Тимофія Федора вже була дружина 14 років⁴⁷. Випадок цього молодого подружжя показує, що згідно з православною традицією шлюбний вік відповідав настанню статевої зрілості обох членів подружжя, бо «про готовність дочки або сина до шлюбного життя судили не стільки за віком, скільки за зовнішньою фізичною зрілістю і здатністю до нелегкої селянської праці»⁴⁸. Оскільки на відносно велике містечко це єдиний випадок такого раннього шлюбу, то слід, мабуть, погодитися ще з одним висновком І. Петренка, що: «Одруження в ранньому віці було рідкісним явищем»⁴⁹ в Європейській частині тодішньої Російської імперії, куди входила і Гетьманська Україна. Але все ж ці цифри дещо вражають, як для сьогоденного дня: більше, ніж третина дівчат від 15 до 19 років, а то й починаючи з 14 років, були вже заміжні та мали дітей.

Хоча вже в наступній віковій групі – 20–24 роки – кількість одружених чоловіків та жінок різко зростає до 59,6% у чоловіків і 79,3% у жінок. І якщо у жінок воно досягає піку в групі 25–39 років (до 93%), то в чоловіків найбільший відсоток одружених (від 90% до

³⁷ Груньська сотня... С. 307.

³⁸ Там само. С. 328.

³⁹ Там само. С. 261–262.

⁴⁰ Там само. С. 307.

⁴¹ Там само. С. 341.

⁴² Там само. С. 312.

⁴³ Там само. С. 349.

⁴⁴ Там само. С. 261.

⁴⁵ Там само. С. 293.

⁴⁶ Там само. С. 338.

⁴⁷ Там само. С. 307.

⁴⁸ Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян... С. 195.

⁴⁹ Там само.

97%) у віці від 30 до 45 років. Із цього можна побічно судити і про вірогідний шлюбний вік: третина жінок групи 15–18 років були вже заміжні, що говорить про початок шлюбного віку для жінок; різке зростання кількості одружених чоловіків у вікових групах 20–24 років (до 59,6%) і 25–29 років (до 87%) свідчить про те, що в ці роки чоловіки найчастіше вступали в шлюб, а також різке зростання кількості заміжніх жінок у віці 20–24 років (до 79,3%). Починаючи з вікової групи 25–29 років до 35–39 років, уже відносно стабільна кількість заміжніх жінок на максимальних показниках (91,2–92,9%), і чоловіки у віковій групі 35–39 років також майже всі пошлюблені (97,2%), жінки ж із максимумом у 92,9% були одружені у віковій групі 30–34 років. Зменшення кількості пошлюблених жителів Груні плавню проходить у чоловіків після 55 років: у віці 55–65 років він 87–89%, дещо спадаючи до 77,8% у віковій групі 65–69 років, а протягом наступного десятиліття 70–79 років – стабільно тримається на рівні 57%, а в наступне десятиліття 80–90 вже 50%. У жінок дещо інша картина: різкий спад кількості заміжніх жінок починається в 40-річних вікових групах до 74–72%, потім плавне зменшення у віці з 50 до 64 років до 65,9–60% і в подальшому різкий спад після 65 років за рахунок вдівства. Це говорить про те, що в чоловіків було більше можливостей повторно одружитися та більший шлюбний ринок.

Соціальна структура одружених жителів Груні в залежності від їх соціального стану виглядає наступним чином. Осіб, які знаходяться в шлюбі серед духовних, ми нарахували 38, що склало 55,9% від їх кількості в Груні: чоловіків 18 (47,4%), жінок 20 (66,7%). З групи козацької старшини та різночинців, в яку входило 53 особи пошлюблених 17 (32,1%), із них чоловіків 9 (34,6%), жінок – 8 (29,6%). Найбільший прошарок населення – рядове козацтво – 1680 осіб, які перебували в шлюбі (73,6%): чоловіків 990 (73,5%) і жінок 982 (73,7%). Із 93 осіб, які склали групу посполитих, 73 (78,5%) були в шлюбі, а з них чоловіків 36 (75%) і жінок 37 (82,2%). Інші групи населення, так названі бездвірні: поселяни – пошлюблено 117 (72,7%) осіб: чоловіків 84 (73,8%), жінок 55 (71,3%); підсусідки із 167 пошлюблено 106 (63,5%) осіб: чоловіків 50 (64,1%), жінок 56 (62,9%); служителів зі 146 в шлюбі 34 (23,3%): чоловіків 17 (25%) жінок також 17 (21,8%). Навіть серед мешканців богадільні було 19 осіб одружених 11 (57,9%), а з них чоловіків 5 (62,5%) і жінок 6 (54,6%).

Отже, найбільший відсоток жителів Груні, які перебували в шлюбі, становили посполиті, козаки та поселяни – тобто групи населення, які найбільше були пов'язані з сільськогосподарським виробництвом, де була затребувана колективна праця, тому там традиційно був культ міцної великої та ранньої сім'ї для збільшення кількості робочих рук. На другому місці по шлюбності перебували духовні (55,9%), у них великий відсоток пов'язаний з православною мораллю, основною цінністю якої було створення сім'ї. Однак одружувалися в цій групі молоді люди значно пізніше, ніж в інших, тому й показник менший. Оскільки в підсусідки до більш багатих односельців або родичів йшли переважно сім'ями та дворами, то й відсоток пошлюблених тут відносно великий – 63,5%. Малий відсоток пошлюблених серед старшини можна пояснити невеликою кількістю осіб у цій групі, її закритістю, пізнім шлюбним віком її учасників. Навіть сотник Грунський, 26-річний Петро Дрофановський, на 1778 р. ще не був одруженим.

Служителі – це люди, які по одному та сім'ями були в прислугах у більш багатих грун'ян. Як правило, це були невеликі сім'ї, їхні діти працювали по господарству та в хаті у господарствах старшини та інших жителів містечка. Тому й одружувалися вони пізно, адже для них шлюбний ринок, як для чоловіків, так і жінок, був звужений в основному через бідність. Оцінювати шлюбність людей, які проживали в богадільнях, складно, через можливо маргінальний їх стан та незначну кількість осіб. Лише серед духовних та поселян кількість жінок у шлюбі була більшою, ніж серед чоловіків, що пояснити важко. В інших же групах кількість одружених жінок та чоловіків мало відрізняються.

Вікова різниця між чоловіком та жінкою у шлюбі – це один з проявів так званого нерівного шлюбу, тобто шлюбу, в якому була значна різниця у віці між партнерами. Такі союзи часто викликали суспільне обговорення та осуд. Правда, у суспільстві XVIII ст. не існувало чіткого юридичного визначення нерівного шлюбу за віком, але були певні соціальні уявлення про те, що вважається «нормальною» різницею у віці між подружжям. Так, згідно з православними традиціями та народним уявленням, чоловік повинен бути старший жінки з розумною різницею у віці, і відхилення в цьому викликали якщо і не завжди осуд, то неоднозначне ставлення до відхилень від цих норм. Так, спираючись на джерела, де чітко вказано вік парафіян, можемо вповні дослідити різницю у віці одружених мешканців Груні. Усі подружні пари розділили на п'ять груп залежно від різниці в їхньому віці (ровесники, різниця в 1–5 років, 6–10 років, 11–19 років, 20 і більше років), та окремо з'ясували кількість подружніх пар, де жінка була старша від чоловіка, дослідити соціальну структуру пар, які мали різницю у віці.

Отже, за нашими підрахунками, у Груні налічувалося 1154 подружні пари. Серед них, залежно від кількості жителів, серед парафіян Воскресенської церкви було 184 пари (15,9%), Миколаївської – 200 пар (17,3%), Успенської – 148 (12,8%), Покровської – 349 (30,3%) і Трьохсвятительської – 273 пари (23,7%). При цьому ровесників було 49 (4,2%), окремо по парафіях – від 1,4–1,6% у Воскресенській до 4,8–8,6% в Покровській. Найбільше ровесників серед посполитих – 10,8%, серед козаків їх 4,3%, поселян – 5,2%. Серед духовенства, старшини та різночинців, служителів і тих, хто проживав у богадільні, ровесників, згідно зі сповідними розписами, не виявлено. Більшість подружжя в Груні мали різницю у віці 1–5 років, яка була найоптимальніша в суспільному, релігійному, фізіологічному сприйнятті. Таких подружніх пар налічувалося по містечку 760 (65,9%). Найбільше їх було серед парафіян Миколаївської – 153 особи (76,5%) і Василівської церков – 183 (67%), найменше в парафії Успенської церкви – 87 (59,2%). Практично однаково цих пар було в парафіях Воскресенської – 117 (63,6%) і Покровської церков – 220 (62,9%). Найбільший відсоток їх серед служників – 73,4%, козаків – 67,7% та поселян – 65,6%. Дещо менше – 59,5% посполиті та підсусідки – 58,2%. І найменший відсоток таких подружніх пар серед духовенства – 27,8% та старшини і тих, хто проживав у богадільні, – по 33,4%.

На другому місці перебували подружні пари з різницею у віці від 6 до 10 років – їх налічувалося в Груні 239 (20,7%). З незначною перевагою їх більше серед парафіян Воскресенської церкви – 25%, найменше в Миколаївській парафії – 15,5%. В інших трьох парафіях їх кількість практично однакова – від 20% до 23,1%. Найбільше таких пар серед служителів – 73,4%, духовних – 55,6%, тих, хто проживав у богадільні, – 49,9% та старшини – 44,4%. Серед козаків, посполитих, поселян та сусідів шлюбних пар з такою різницею у віці значно менше (відповідно 19%–21,1%–22%–27,3%). Подружніх пар, що мали різницю у віці 11–19 років, усього було 94 (8,1%). Найбільше їх було в центрі містечка, тобто у фортеці: Воскресенська парафія – 8,7% і Успенська – 12,9%; серед духовних – 16,7%, старшини – 22,3%, сусідів – 10,9% і служителів – 13,4%, тобто тих, які проживали й мали господарства в більшості у фортеці: духовні, старшина, а також підсусідки та служителі (представники цих 2-х категорій проживали переважно в багатих людей, котрими й були старшина та духовні). Менше таких пар бачимо серед парафіян, які проживали за фортечним муром і на хуторах – їх було по 7% в Миколаївській та Василівській парафіях і 7,4% в Покровській парафії. Це переважно козаки (8,1%), посполиті (5,4%) та поселяни (6,9%).

Скоріше як рідкість зустрічалися випадки в Груні великої різниці у віці серед подружжя, тобто чоловіки були старші на 20 і більше років від своїх супутниць. Таких пар було 12 (1,1%): дві – серед парафіян Воскресенської та Миколаївської парафій, три – Покровська і п'ять – Успенська парафії. У 9 (75%) випадках така різниця у віці була серед козаків і по одному випадку серед посполитих, сусідів і тих, хто проживав у богадільні. Різниця у віці чоловіка і дружини в 20 років фіксується в 5 випадках (41,7%). У 71-річного козака Івана Хоменка, який проживав на території Миколаївської парафії, була на 20 років молодша дружина – 51-річна Меланка⁵⁰. А в заможному дворі козака Донця проживав його шурин із сім'єю: «Вишеписанного Івана швагер Андрей Даниловъ Даценко 52 летъ. Жена Его Марфа Иосиповна 32 летъ»⁵¹. А в сім'ї бездвірної козачки Ганни Дончихи проживала її 31-річна донька Ганна з 51-річним зятем-приймаком Павлом, у яких були малолітні діти 9 і 6 років⁵². 59-річний козак Антон Комар був одружений на 39-річній Гапці: «Антонъ Тимофеевъ Комаръ 59 летъ. Жена Его Агрипина Прокофьевна 39 летъ»⁵³. Заможний, 48-річний козак Василь Малик мав дружину Марусю 28 років: «Василий Семеновъ Маликъ 48 летъ. Жена Его Мария Федоровна 28 летъ». Оскільки серед дітей їх був син Проккоп 16 років і двоє малолітніх синів 6 і 4 років, видно, що це повторний шлюб⁵⁴. У трьох подружніх пар різниця в віці була 21 рік. «В богodelьне живущие. Тимофей Емеліановъ Кочерга 69 летъ. Жена Его Агафія Иосифовна 48 летъ»⁵⁵. А у дворі парафіянина Воскресенської церкви козака Федора Шаповала жив підсусідок: «Соседъ ихъ Никита Ирреевъ. 51 летъ. Жена Его Марія Афанасовна 30 летъ» разом з двома дітьми⁵⁶. У дворі козака Павла Кочерги, в одного з його братів, 63-річного Терентія була дружина Меланка 42 років і двоє дітей 25 і 24 років: «Терентий Даниловъ 63 летъ ... 85. Терентиева жена Меланія Андреевна 42 летъ»⁵⁷.

⁵⁰ Грунська сотня... С. 285.

⁵¹ Там само. С. 290.

⁵² Там само. С. 299.

⁵³ Там само. С. 330.

⁵⁴ Там само. С. 295.

⁵⁵ Там само. С. 264.

⁵⁶ Там само. С. 258.

⁵⁷ Там само. С. 308.

В однієї подружньої пари різниця у віці становила 26 років: «Павель Антоновъ Бойко 69 летъ. Жена Его Наталья Лукьянівна 43 летъ»⁵⁸. Прикладом 27-річної різниці у віці між подружжям є шлюбна пара Миколаївського парафіянина козака Максима Андрійовича Льона та його дружини Ганни. З подальшого запису сім'ї видно, що це повторний шлюб, оскільки він з молододо дружиною має трьох малолітніх дітей 6, 4 та 2 років, та з ними у дворі проживає із зятем його старша донька 31-річна Уляна⁵⁹. Різниця у віці парафіянина Успенського храму Кирила Коваля з дружиною Мариною становила 28 років. Це був повторний шлюб, оскільки в їх оселі проживали чотири дорослі сини Кирила: 27-річний Яків, 23-річний Іван, 17-річний Кирило і син-підліток, 13-літній Михайло. Була ще донька 8 років, можливо, уже від цього шлюбу⁶⁰. І на вершині цієї піраміди стоїть парафіянин Успенської церкви посполитий 63-річний Яків Губич, що був одружений з 26-літньою Мотрею. Різниця в їх віці становила 37 років. Оскільки у дворі проживали ще три дорослих сини Якова 31, 29, 26 років із сім'ями, а малолітніх дітей не було, можна припустити, що Яків і Мотря побралися нещодавно⁶¹.

Із досліджених нами 1105 подружніх пар, котрі мали різницю у віці, в 1071 (97%) випадках старшим був чоловік і тільки в 34 випадках (3,1%) була старша дружина, хоча Ю. Волошин при дослідженні шлюбності Полтави вказує, що «сповідні розписи зафіксували 4,1% випадків вікової переваги жінок»⁶², а Цезарій Кукльо стверджує, що в дослідженому ним соціумі кількість таких шлюбів коливалася від 10 до 20%⁶³. Найчастіше дружина була старша на 2 роки – 11 випадків (32,4%), на 1 рік – 9 випадків (26,5%), на 3 роки – 5 випадків (16%), на 5 років – 4 випадки (10,6%), на 4 роки – 2 випадки (5,8%). На 5 і 6 років було по одному випадку. І найбільшою різницею в віці в подружжі, – 14 років: у дворі козака-вдівця Миколи Черниченка проживав його: «Племенникъ ихъ Харитонъ Трофимовъ 38 летъ. Жена Его Феодора Павловна 52 летъ»⁶⁴.

Неодружені і незаміжні – це чоловіки та жінки, які ніколи не перебували в шлюбі. За кількістю їх в Груні вони розташувалися на другій позиції в шлюбній структурі населення містечка. Їх налічувалося 739 осіб, що становило 22,1% населення містечка. Із них чоловіків – 434 (25,9%), а жінок – 305 (18,3%), що значно менше, ніж надає Ю. Волошин для населення полкового м. Полтави: чоловіки – 45,8%, жінки – 35,7%, хоча й збігається з цими ж дослідженнями щодо загальної тенденції людей, котрі не були в шлюбі – у Груні, як і в Полтаві, неодружених чоловіків більше, ніж незаміжних жінок⁶⁵. Їх кількість по парафіях коливається незначно: неодружених найменше в парафії Миколаївської церкви (21,9%) і найбільше серед парафіян Воскресенської церкви – 27,8%, однаково в межах 27% в парафіях Воскресенській, Успенській та Покровській, і 24,6% в Трьохсвятительській.

Зрозуміло, що на території фортеці, у центрі містечка, де проживали в основному парафіяни Воскресенської та Успенської церков і де проживала старшина та духовенство, шлюбний вік був вищим і кількість неодружених була більшою, ніж у парафіях, що знаходилися у форштадті, де були традиційно великі аграрні сім'ї, відповідно кількість нежонатих там була меншою. Якщо число жителів, які були в шлюбі, у Груні практично однакове для чоловіків та жінок, то кількість неодружених чоловіків і незаміжних жінок була різною. Була різна і їх вікова структура. Тому ми й розберем їх дещо окремо. Неодружених чоловіків у Груні, як і очікувалося, максимальна кількість у віковій групі 15–19 років – 293 (94,9% від загальної кількості чоловіків у цій віковій групі і 64,1% від усіх неодружених чоловіків), різко зменшуючись у таких вікових групах: до 282 (40,4% від кількості в групі і 26,3% всіх неодружених) у групі 20–24 років і до 27 (12% від кількості в групі і 6,2 від загалу).

Отже, серед молодих людей (віком від 15 до 29 років) чоловіків було 53% неодружених, а жінок – 35%, що значно менше, ніж подає Ю. Волошин по полковому місту Полтаві. Наступне десятиліття (30–39 років) іде поступове зниження кількості неодружених чоловіків (3,3–1,4% і 1,2–0,5%). У подальшому фіксуються поодинокі випадки холостяків, і то не в усіх вікових групах. Неодружених чоловіків немає в старших вікових групах 45–49, 60–64, 70–74, 80–84 і 90 і більше. Найстаршим неодруженим чоловіком був Данило Петров 86 років, котрий проживав у дворі свого родича козака Семена Петрика: «Василиевой жены дядя Данило Петровъ синъ холостъ 86 летъ»⁶⁶.

⁵⁸ Груньська сотня... С. 314.

⁵⁹ Там само. С. 282.

⁶⁰ Там само. С. 294.

⁶¹ Там само. С. 301.

⁶² Волошин Ю. Козаки і посполиті... С. 169.

⁶³ Kuklo S. Demografija Rzeczypospolitej przedrozbirowej. S. 284.

⁶⁴ Груньська сотня... С. 285.

⁶⁵ Волошин Ю. Козаки і посполиті... С. 162.

⁶⁶ Груньська сотня... С. 359.

У сільському суспільстві Гетьманщини др. пол. XVIII ст. існувало три основні категорії жінок: незаміжні, заміжні та вдови. Серед жінок кількість осіб, які не були в шлюбі, – 305 (18,3%) проти 434 (25,9%) чоловіків, хоча загальна кількість чоловіків шлюбного віку практично однакова (1679 чоловіків та 1670 жінок), що свідчить про більшу схильність жінки до створення сім'ї. Загалом графік кількості незаміжніх жінок ідентичний чоловікам, однак кількісно він значно різниться. Так, у жінок набагато менша кількість незаміжніх у віковій групі 15–19 – 210 (75,3%) проти чоловіків (94%), і в групах 20–24 років – 20% проти 40,4%, 25–29 – 5,8% проти 12%.

Отже, серед молодих людей (віком від 15 до 29 років) чоловіків було 53% неодружених, жінок – 35%, що значно менше, ніж подає Ю. Волошин у своїх аналогічних дослідженнях по полковому м. Полтаві: «У чоловіків ... за сповідними розписами – 528 (86,1%) з 613. Серед незаміжніх жінок ... – 384 (79,7%) з 482 ... Серед них частка незаміжніх становила 14,0%»⁶⁷. Це свідчить про значні відмінності в шлюбності сільського та міського населення. У подальших вікових групах – плавне зменшення кількості незаміжніх жінок до 9,7%, а опісля 70 років незаміжні жінки в Груні вже не зустрічаються.

Якщо брати соціальну складову, то найбільше осіб, котрі не перебували в шлюбі, – група служителів (64 – 43,8%). Пов'язано це з тим, що більшість служителів були молоді, тому й неодружені. По 26,5% таких осіб було серед духовенства та старшини, і в інших соціальних групах ці показники незначно відрізнялися один від одного і варіювали від 18,6% у поселян та сусідів до 18,3–20,9% у посполитих та козаків. Але у всіх цих групах було більше неодружених чоловіків, ніж незаміжніх жінок. Найбільша різниця серед чоловіків та жінок у групах старшини (76,5% проти 18,5%), духовних (34,2% проти 16,7%), козаків (24,9% проти 16,2%), тих, хто проживав у богадільні (25% проти 9,1%), у групах же посполитих, поселян і сусідів чоловіків більше було на 3–5%. Єдина група, де незаміжніх жінок було на 2,2% більше, ніж чоловіків – це служники. І дійсно серед служників було більше жінок, ніж чоловіків, що пояснювалося побутовими потребами – в основному це няньки для малолітніх дітей.

Загалом, серед незаміжніх жінок, на нашу думку, можна виділити три окремі групи: незаміжніх молодих дівчат у віці перманентного цілібату (віком від 15 до 24 років); групу ризику жіночої самотності (віком від 25 до 49 років); старих дів (особи, старші за 50 років). До першої відносимо незаміжніх молодих дівчат (віком від 15 до 24 років), які становили найбільш чисельну групу з-поміж дорослих самотніх жінок цієї категорії – 272 (47%) особи від кількості жінок у цих двох групах і 90% від незаміжніх жінок.

Другу групу становили незаміжні жінки дітородного віку (від 25 до 49 років), які за різних суб'єктивних або об'єктивних обставин були ще дівчатами та ризикували залишитися самотніми до кінця життя. Таких у загальній структурі незаміжніх жінок Груні нараховувалося 29 осіб, що складало 0,04% від усіх жінок цих груп та 0,1% від кількості всіх незаміжніх жінок. До третьої групи незаміжніх жінок ми віднесли старих дів віком від 50 років, яких у наших джерелах нараховувалося всього 4, що склало 0,02% від кількості жінок у цих групах і 0,01% від кількості незаміжніх жінок.

Отже, незначна чисельність осіб другої та третьої груп, думається, ще раз підтверджує нашу тезу про те, що практично всі жінки з населення Груні хоча б раз у своєму житті виходили заміж. Малочисельність старих дів указує на належність традиційного українського суспільства до «східної моделі» шлюбності, де частка незаміжніх дорослих жінок залишалася менше 5%, а життя дорослих жінок поза межами шлюбу не тільки не сприймалося, а й засуджувалося суспільством.

Отримані в результаті підрахунків дані дозволяють з'ясувати рівень остаточної безшлюбності, під котрим розуміють частку осіб, які впродовж усього життя залишалися поза межами шлюбу за формулою Л. Анрі–А. Блюма⁶⁸. Адаже вважається, що можливість уперше взяти шлюб зменшується зі зростанням віку і стає мінімальною в 50 років. Показник остаточної безшлюбності C_{50} обчислюють шляхом підрахунку середнього значення холостяків для вікових груп 45–49 і 50–54 за формулою $C_{50} = (C_{45-49} + C_{50-54} : 2 \times 100)$. Так, для чоловіків $C_{50} = 1 + 1 : 2 = 1$ на 100.

Отже, у Груні в др. пол. XVIII ст. 1 чоловік з 100 не був ніколи одруженим, що і є показником остаточної безшлюбності. Для жінок – $C_{50} = (4 + 0) : 2 = 2$, тобто 2 жінки на 100 осіб ніколи не були в заміжжі. Остаточна безшлюбність серед жінок вища, ніж серед чоловіків, у 2 рази. У Полтаві цей показник для чоловіків рівняється 11 на 100⁶⁹. Це закономірно, адже Полтава була містом, а в містах показники остаточної безшлюбності були вищі-

⁶⁷ Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави... С. 18.

⁶⁸ Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / Пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой. Москва: РГГУ, 1997. 208 с.

⁶⁹ Волошин Ю. Козаки і посполиті... С. 163.

ми. Проте отримані нами показники збігаються з показниками по селах Топальської сотні Стародубського полку, де показник остаточної безшлюбності для чоловіків був 1 на 100, а серед жінок зовсім не було⁷⁰.

Зібрані результати також дозволяють вирахувати приблизний середній вік вступу мешканців Груні в перший шлюб без залучення метричних книг. Знаючи в кожній віковій групі до 50 років частку тих осіб, які залишали поза шлюбом, спробуємо вирахувати цей показник (і) за такою формулою: $I=10+5(C_{10-14}+C_{15-19}+C_{45-49})-40 \times C_{50}:1-C_{50}$. Чоловіки: $I=10+5(2,536)-0,4:0,99=10+(12,68-0,4):0,99=10+12,41=22,4$. Для жінок $I=10+5(2,096)-40(0,02):1-0,02=10+9,88=19,8$.

Тобто приблизний середній вік вступу чоловіків у перший шлюб у Груні був 22,4 роки, а жінок – 19,8 років. Отримані результати корелюються з показниками, вирахованими Ю. Волошином для старообрядницьких сіл-слобод Стародубського полку, де «середній вік вступу в перший шлюб серед росіян-старовірів становив: для чоловіків – 22,5 роки, а для жінок – 19,3. Українські ж чоловіки одружувалися тут на рік пізніше – 23,7, а жінок видавали в 19,1 років»⁷¹. Але ці показники відрізняються від міських показників: Полтава – чоловіки 28,3 і жінки – 23,3 років⁷²; Переяслав – чоловіки – 25,7 років, а для жінок – 22,5 років; Європа: «...в кінці існування шляхетської Речі Посполитої чоловіки одружувалися, маючи в середньому 25–29 років, а жінки виходили заміж у 20–24 роки»⁷³. Це ще раз підтверджує тезу про те, що сотенне м. Грунь, а з ним і переважна більшість сотенних містечок Гетьманщини, належали до сільського типу населених пунктів.

За результатами наших досліджень можна зробити такі висновки. Дійсно, сповідальні розписи церков Груні мають велике значення в проведенні соціально-демографічних та історико-демографічних досліджень і високу репрезентативність, можуть вважатися як одне з основних джерел під час проведення таких студій.

Проаналізувавши й вирахувавши основні показники статеві-вікової та шлюбної структури населення Груні, ми довели, що ці показники більше збігаються з показниками по сільських населених пунктах Гетьманщини, ніж по містах. Також дослідження нами нині маловідомого на теренах України с. Грунь, яке в давні часи було доволі значним адміністративним центром Гетьманщини, виводить з мороку небуття історію чималої кількості нинішніх великих і малих сіл, які в козацькі часи відігравали значну роль в історії нашого краю. Окрім цього дослідження маловідомого нині сотенного центра Грунь, і в цілому Грунської сотні, допомагає у вивченні історії Гадяцького полку, який відіграв доволі значну роль у військовому та державотворчому процесах на теренах Гетьманщини.

Отже, ця студія буде корисна для подальших досліджень як Грунської сотні Гадяцького полку, так і всієї Гетьманської України.

References

Borodenko, O. (2012). *Samotnia zhinka sela Dykanky Poltavskoho polku dr. pol. XVIII st. istoriko-demohrafichnyi aspekt (za materialamy spovidnykh rozpysiv 1775 r.)* [Single women in the village of Dykanka, Poltava regiment, in the second half of the 18th c.: historical and demographic aspects (based on materials from the 1775 census)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho – Scientific notes of Vinnitsa M. Kotsiubynsky state pedagogical university*, 20, P. 18–22.

Borodenko, O. (2020). *Shliub i rodyna pravoslavnoho naselennia Livoberezhnoi Ukrainy dr. pol. XVIII – pershoi pol. XIX st.: sotsialno-demohrafichnyi aspekt* [Marriage and family of the Orthodox population of Left-Bank Ukraine in the second half of the 18th c. – the first half of the 19th c.: socio-demographic aspect]. Odesa, Ukraine.

Dmytrenko, V. (2016). *Materialy tserkovnoho obliku naselennia Kyivskoi ta Pereiaslavsko-Boryspilskoi yeparkhii yak dzherelo vyvchennia sotsiumu Hetmanshchyny XVIII st.* [Church records of the population of the Kyiv and Pereiaslav-Boryspil dioceses as a source for studying the society of the Hetmanate in the 18th c.]. Poltava, Ukraine.

Dmytrenko, V. (2023). «А pry tii tserkvi pip z popadeiu»: povsiakdennia iiereiiv Pyriatynskoi protopopii dr. pol. XVIII st. [«And at that church, the priest with the priest's wife»: the everyday life of the priests of the Pyriatyn protopopiate in the second half of the 18th c.]. Poltava, Ukraine.

Histsova, L. (2006). *Spovidna knyha Starokodatskoi Zaporozhskoi khrystovoi namisnii 1766 r. yak dzherelo do vyvchennia istorii poselen volnostei voiskovykh* [The Confessional book of the Starokodatskaya Zaporozhye Christian vicariate of 1766 as a source for studying the history of military settlements]. *Sicheslavskiyi almanakh – Sicheslav almanac*, 3, P. 20–26.

Kuklo, C. (2009). *Demografija Rzeczypospolitej przedrozbirowej* [Demographics of the Polish-Lithuanian Commonwealth before the partitions]. Warszawa, Poland.

⁷⁰ Волошин Ю. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини... С. 186–190.

⁷¹ Там само. С. 113–114.

⁷² Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави... С. 21.

⁷³ Kuklo C. *Demografija Rzeczypospolitej przedrozbirowej*. S. 278–279.

- Mordvintsev, V. (1995). Spovidni rozpysy [Confessional paintings]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, 3 (312), P. 84–87.
- Petrenko, I. (2009). Shliubno-simejni vidnosyny ukrainsiv u dr. pol. XVIII st. [Marriage and family relations among Ukrainians in the second half of the 18th c.]. Poltava, Ukraine.
- Petrenko, I. (2010). Shliubno-simeini vidnosyny v povsiakdennomu zhytti myrian Rosiiskoi derzhavy XVIII st. [Marriage and family relations in the everyday life of lay people in the Russian state in the 18th c.]. Poltava, Ukraine.
- Petrenko, I. (2011). Shliub i simia v seredovyschi pravoslavnoho naselennia Hetmanshchyny dr. pol. XVIII st. [Marriage and family in the Orthodox population of Hetmanate in the second half of the 18th c.]. *Pamiat stolit – Memory of centuries*, 1–2, P. 206–217.
- Petrenko, I. (2021). Dvoiezhenstvo u Hetmanshchyni XVIII st. [Bigamy in the Hetmanate in the 18th c.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 14–21.
- Romanova, O. (2008). Spovidalni knyhy Kyivskoi mytropolii XVIII st. yak sposib tserkovnoho kontroliu za moralliu parafiiian [Confessional books of the Kiev Metropolis of the 18th c. as a means of church control over the morality of parishioners]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 4, P. 122–148.
- Sakalo, O. (2007). Spovidnyi rozpys yak dzherelo doslidzhennia form simeinoi orhanizatsii [Confessional records as a source for researching forms of family organisation]. *Istoriia relihiy v Ukraini: Naukovyi shchorychnyk – History of religions in Ukraine: Scientific yearbook*, 1, P. 781–786.
- Serdiuk, I. (2011). Polkovykh horodov obyvateli. Istoryko-demohrafichna kharakterystyka miskoho naselennia Hetmanshchyny dr. pol. XVIII st. [Regiment town inhabitants. Historical and demographic characteristics of the urban population of Hetmanshchyna in the second half of the 18th c.]. Poltava, Ukraine.
- Siryi, O. (2020). Perehortaiuchy storinky mynulykh lit [Turning pages of the past]. Poltava, Ukraine.
- Siryi, O. (Comp.). (2020). Hrunska sotnia: reiestry, revizii, spovidni rozpysy, metrychni zapysy. 1634–1794 rr. [Grunskaya sotnya: registers, audits, confessional records, metric records. 1634–1794]. Poltava, Ukraine.
- Tomazov, V. (2006). Henealohiia kozatsko-starshynskykh rodov: istoriografiia ta dzherela (dr. pol. XVII – poch. XXI st.) [History of the Kozatsko-Starshynskyi family: historiography and sources (the second half of the 17th c. – the beginning of the 21st c.)]. Kyiv, Ukraine.
- Valentei, D. (1985). Demohrafycheskyi entsyklopedycheskyi slovar [Demographic encyclopaedic dictionary]. Moscow, Russia.
- Voloshyn, Yu. (2005). Rozkolnytski slobody na terytorii Pivnichnoi Hetmanshchyny u XVIII st.: istoryko-demohrafichnyi aspekt [The division of freedoms in the territory of Northern Hetmanate in the 18th c.: historical and demographic aspects]. Poltava, Ukraine.
- Voloshyn, Yu. (2011). Statevo-vikova ta shliubna struktura naselennia mista Poltavy v dr. pol. XVIII st. [The demographic structure of the population of Poltava in the second half of the 18th c.]. *Istorychna pamiat – Historical memory*, 1, P. 5–24.
- Voloshyn, Yu. (2016). Kozaky i Pospolyti. Miska spilnota Poltavy dr. pol. XVIII st. [Cossacks and Pospolyti. The community of Poltava in the second half of the 18th c.]. Kyiv, Ukraine.
- Zaruba, V. (2007). Administratyvno-terytorialnyiustrii ta administratsiia Viiska Zaporozkoho u 1648–1782 pp. [Administrative and territorial structure and administration of the Zaporozhian Army in 1648–1782]. Dnipropetrovsk, Ukraine.

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, Україна).

Petrenko Iryna – doctor of historical sciences, professor of the department of world history, religious studies and teaching methods of Poltava V. Korolenko national pedagogical university (2 Ostrohradskyi Str., Poltava, Ukraine, 36000).

E-mail: poonsku@ukr.net

Сірий Олександр Володимирович – член Національної спілки краєзнавців України (вул. Великотирнівська, 29/2, м. Полтава, 36034, Україна).

Siryi Oleksandr – member of the National union of local historians of Ukraine (29/2 Velikotyrnivska str., Poltava, 36034, Ukraine).

E-mail: doc_seriy@ukr.net

Босчко Владислав Федорович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Черкаської медичної академії (вул. Хрещатик, 215, Черкаси, 18000, Україна).

Boiechko Vladyslav – doctor of historical sciences, professor, professor of humanitarian disciplines department of Cherkasy medical academy (215 Kreshchatic str., Cherkasy, 18000, Ukraine).

E-mail: osbb53@ukr.net

Дата подання: 2 серпня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 31 жовтня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Петренко, І., Сірий, О., Боечко, В. Статєво-вікова та шлюбна структура населення сотенного містечка Грунь Гадяцького полку в другій половині XVIII ст. (за даними сповідних розписів 1778 р.). *Сіверянський літопис*. 2025. № 6. С. 52–69. DOI: 10.58407/litopis.250606.

Цитування за стандартом APA

Petrenko, I., Siry, O., Boiechko, V. (2025). Statevo-vikova ta shliubna struktura naselennia sotennoho mistechka Hrun Hadiatskoho polku v druhii polovyni XVIII st. (za danymy spovidnykh rozpysiv 1778 r.) [Gender-age and marital status of the town population of sotnya town of Grun in the Gadyach regiment in the second half of the 18th c. (based on data from confessional registers of 1778)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 52–69. DOI: 10.58407/litopis.250606.

